

سال دوازدهم، شماره ۲۹، تابستان ۱۳۸۹

اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت در حقوق بین الملل محیط زیست

دکتر محسن عبداللهی MO_Abdollahi@sbu.ac.ir

استادیار گروه حقوق دانشگاه شهید بهشتی

سعیده معرفی

دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق محیط زیست

تاریخ دریافت: ۸۸/۷/۸ تاریخ پذیرش: ۸۸/۱۰/۳۰

چکیده

اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت یکی از اصول حقوق بین الملل محیط زیست می باشد که از مفهوم میراث مشترک بشریت نشأت گرفته است و بر مسئولیت مشترک کشورها برای حفاظت از محیط زیست و در عین حال تعهدات متفاوت آنها با در نظر گرفتن شرایط و اوضاع و احوال متفاوت و خاص کشورها در ایجاد مشکلات زیست محیطی و تواناییهای فنی و اقتصادی شان برای برطرف کردن مشکلات زیست محیطی تاکید دارد. این اصل در بسیاری از اسناد بین المللی و توافقات سازمان تجارت جهانی به کار رفته است. اگر چه هنوز تبدیل به یک قاعده عرفی بین المللی نشده است اما نقش مهم و کلیدی آن در توسعه و اجرای حقوق بین الملل محیط زیست از طریق منصفانه کردن تعهدات معاهداتی و کمک به توسعه پایدار کشورهای در حال توسعه، قابل توجه است.

واژگان کلیدی: اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت، حقوق بین الملل محیط زیست، توسعه پایدار، کشورهای در حال توسعه، کشورهای توسعه یافته.

مقدمه

مفهوم مسئولیت مشترک اما متفاوت در حقوق بین الملل مفهوم جدیدی است. اگر چه اتخاذ رفتارهای ترجیحی برای کشورهای در حال توسعه، یکی از ایده های اصلی نظم اقتصادی بین المللی در سازمان ملل در طول دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ بود، اما با تحکیم رویه های سرمایه داری در دهه ۱۹۹۰ ایده نظم نوین اقتصادی بین المللی از بین رفت. این واقعیت همراه با نگرانی های روز افزون در خصوص تخریب محیط زیست در سرتاسر جهان منجر به شکل گیری مفهوم جدیدی تحت عنوان «توسعه پایدار» شد.

در چارچوب سازمان ملل متحد، اصولاً مفهوم توسعه پایدار برای ایجاد هماهنگی در نقطه نظرات مختلف کشورهای صنعتی و کشورهای در حال توسعه در خصوص اهمیت رعایت مسائل زیست محیطی در سیاست های اقتصادی گرفته شده است (Matsui, 2002, 2). در همین راستا اعلامیه ریو محیط زیست و توسعه ملل متحد در سال ۱۹۹۲ برای دستیابی به این هماهنگی و ارتباطات مشترک بر مشارکت جهانی منصفانه از یک طرف و توجه به موقعیت و نیازهای خاص کشورهای در حال توسعه از طرف دیگر تأکید می کند. بدین ترتیب از رهگذر شکل گیری این مشارکت و همکاری منصفانه میان کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه است که مفهوم اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت^۱ شکل می گیرد. این اصل که ریشه در مفهوم «میراث مشترک بشریت» دارد، ظهور خاص اصل کلی «انصاف» در حقوق بین الملل می باشد که عبارت است از مسئولیت مشترک کشورها برای حفاظت از محیط زیست در سطح ملی، منطقه ای و جهانی و در عین حال تعهدات متفاوت آنها با در نظر گرفتن شرایط و اوضاع و احوال متفاوت و خاص کشورها در ایجاد مشکلات زیست محیطی و تواناییهای فنی و اقتصادی شان برای برطرف کردن مشکلات زیست محیطی.

هر چند معنای این اصل به ظاهر ساده و قابل فهم می باشد، اما کاربرد عملی آن به لحاظ عدم پذیرش توسط برخی کشورهای توسعه یافته - به خاطر بار مسئولیتی که بر عهده آنها می گذارد - آسان نیست. این اصل علاوه بر جنبه تکنیکی، عملاً به سوی تحمیل تعهدات مشخص قراردادی برای اجرای اصل انصاف و همچنین تضمین اجرای معاهدات از سوی کشورهای در حال توسعه که بخش بسیار بزرگی از جامعه بین الملل را تشکیل می دهند، پیش رفته است. عدم انجام تعهدات زیست محیطی از طرف این دولت ها با توجه به وسعت و کثرت آنها و همچنین، عدم

---

1. Common but Differentiated Responsibility

توانایی در پرداختن به موضوعات زیست محیطی به دلیل مشکلات اقتصادی، دلیل توجه خاص به موقعیت این کشورها و لزوم کاربست این اصل زیست محیطی را مشخص می کند. این مقاله علاوه بر شناخت شناسی و تحلیل چگونگی شکل گیری و توسعه این اصل در حقوق بین الملل محیط زیست به دنبال شناخت ماهیت حقوقی این اصل و (در صورت وجود) تعهدات ناشی آن است. این مقاله همچنین به تبیین جایگاه این اصل در حقوق بین الملل محیط زیست خواهد پرداخت. برای این منظور ابتدا در گفتار اول مفهوم اصل مورد بررسی قرار می گیرد و پس از آن در گفتار دوم به جایگاه اصل در حقوق بین الملل محیط زیست پرداخته خواهد شد.

گفتار اول- ماهیت اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت

اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت ریشه در مفهوم «میراث مشترک بشریت» دارد و می توان گفت که یکی از مظاهر خاص اصل انصاف در حقوق بین الملل است. این اصل تفاوت های تاریخی در سهم کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه در مشکلات زیست محیطی جهانی و تواناییهای فنی و اقتصادی هر کدام برای حل مشکلات را مورد توجه قرار می دهد.^۱ به دیگر سخن علی رغم مسئولیت مشترک کشورها در حفاظت از محیط زیست در سطح ملی، منطقه ای و جهانی، تفاوت های مهمی میان تعهدات کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه وجود دارد. در این راستا، اصل ۷ اعلامیه ریو اعلام می دارد که «دولت ها باید با روحیه مشارکت جهانی در نگهداری، حفاظت و احیاء سلامت و یکپارچگی اکوسیستم زمین با یکدیگر همکاری کنند. با عنایت به سهم متفاوت دولتها در تخریب محیط زیست جهانی آنها مسئولیت های مشترک اما متفاوتی به عهده دارند. نظر به فشار جوامع کشورهای توسعه یافته بر محیط زیست جهانی و تکنولوژی و منابع مالی که آنها در اختیار دارند، این دولتها بر مسئولیت خود در پیگیری توسعه پایدار تصدیق می کنند.» با توجه به این مطالب، اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت از دو قسمت اصولاً متفاوت و در عین حال بهم وابسته تشکیل شده است: الف) مسئولیت مشترک؛ و ب) مسئولیت یا تعهدات متفاوت.

---

1. the center for international sustainable development law((CISDL), the principle of common but differentiated responsibilities: origins and scope: a report for the world summit on sustainable development 2002. Available at: http://www.cisd.org/pdf/brief_common.pdf

الف- مفهوم مسئولیت مشترک

منظور از مسئولیت مشترک، مسئولیت پذیری کشورها برای حفظ محیط زیست یا قسمتی از آن در سطح ملی، منطقه ای و جهانی است. ویژگی مرزگذری محیط زیست حفظ آن را مستلزم مشارکت و همکاری تمام کشورها در اتخاذ اقداماتی برای حل مسائل و مشکلات زیست محیطی و حفظ منابع طبیعی می کند. این منابع می توانند به دنبال یک منفعت حقوقی مشترک ایجاد شوند، یا این که تحت حاکمیت خاص هیچ کشوری نباشند (Hepburn & Ahmed, 2005, 3).

مفهوم مسئولیت مشترک از ماهیت منسجم و به هم وابسته کره زمین و قواعد حاکم بر منابعی که به عنوان «میراث مشترک بشریت» شناخته شده اند، ناشی می شود. مفهوم اخیر در «کنوانسیون سازمان ملل متحد در حقوق دریاها» سال ۱۹۸۲ اهمیت پیدا کرد. در این کنوانسیون، مفهوم منطقه بین المللی اعماق دریاها، شامل اعماق دریاها، اقیانوسها، بستر و زیر بستر و منابع موجود در آن به عنوان «میراث مشترک بشریت» محسوب شدند. (ماده ۱۳۶ کنوانسیون).

مطابق ماده ۱۳۷ کنوانسیون، کل بشریت از تمامی حقوق موجود در منابع منطقه برخوردار هستند و کلیه فعالیتهایی که در منطقه انجام می شود باید در راستای منافع بشریت مخصوصاً منافع و نیازهای کشورهای در حال توسعه و مردم سرزمینهای غیر مختار می باشد (ماده ۱۴۰). این مفهوم در کنوانسیون های متعددی از جمله «کنوانسیون ۱۹۹۲ تنوع بیولوژیک»^۱ و «کنوانسیون ساختاری ملل متحد در خصوص تغییرات آب و هوایی» نیز به کار رفته است.

کنوانسیون اخیر، آب و هوا و تنوع زیستی را به عنوان نگرانی مشترک بشریت و «میراث مشترک بشریت» مورد شناسایی قرار داده است. از اینرو تمامی کشورها و به ویژه کشورهای در حال توسعه در راه رسیدن به توسعه پایدار در حفظ این منابع مسئولیت مشترکی برای مشارکت فعال خواهند داشت.

«دستور کار ۲۱» نیز در سال ۱۹۹۲ در این خصوص اظهار می دارد که «اهمیت مشترک و سهم همه کشورها از جمله کشورهای در حال توسعه در شکل گیری معاهدات در حوزه حقوق بین الملل در خصوص توسعه پایدار باید در نظر گرفته شود» (بند ۱ ماده ۳۶).

بسیاری از اسناد و توافقات بین المللی موجود در حوزه محیط زیست بدون مشارکت کشورهای در حال توسعه شکل گرفته است؛ بنابراین سهم این کشورها برای انعکاس منافع و نگرانی های خود و تضمین حکمرانی متوازن نیازمند بازنگری است (Matsui, op.cit, 3). برای نیل به این

1. Diversity Convention on Biological

اهداف، دستور کار ۲۱، ضرورت حمایت از مشارکت فعال و موثر تمام کشورها به ویژه کشورهای در حال توسعه در مذاکرات، اجرا بازنگری اسناد و توافقات بین المللی را از طریق وضع مقررات مناسب، ارائه کمک های مالی و فنی و دیگر مکانیسم های موجود از جمله استفاده از تعهدات متفاوت را مورد شناسایی قرار می دهد (فقره (ج) بند ۳ ماده ۳۹).

این هدف حداقل به صورت جزئی تحقق پیدا کرد. مجمع عمومی سازمان ملل کمک های مالی و داوطلبانه ای برای کشورهای در حال توسعه به منظور مشارکت کامل و موثر در کنفرانس سازمان ملل متحد در خصوص توسعه زیست محیطی (UNCED) و پروسه های مقدماتی اش در نظر گرفت (Ga res. 44/228, 1989: II 15)

کمک برای مشارکت فعال و موثر کشورهای در حال توسعه در فرایند مذاکرات کنوانسیون تنوع زیستی (۱۹۹۲)، کنوانسیون سازمان ملل در خصوص تغییرات آب و هوایی (۱۹۹۴) و کنوانسیون سازمان ملل برای مبارزه با بیابان زایی (۱۹۹۴) در کشورهایی که بیابان زایی یا خشکسالی را تجربه می کنند، نمونه های بارزی در این زمینه به شمار می روند. اگر چه این حمایتها در عمل ناکافی بودند؛ اما به نظر می رسد برای مذاکرات در خصوص مسائل زیست محیطی و منابع طبیعی ایجاد سابقه کرده است.

ب- مفهوم مسئولیت یا تعهدات متفاوت

همانطور که قبلاً بیان شد کشورها برای حفاظت از محیط زیست مسئولیت مشترک دارند، اما مسئولیت کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه برای عمل به این تکلیف ممکن است متفاوت باشد.

این تفاوت به دلیل سهم متفاوت در ایجاد مشکلات زیست محیطی به لحاظ تاریخی با استفاده بی رویه از منابع طبیعی با الگوهای تولید و مصرف ناپایدار توسط کشورهای توسعه یافته و توانایی های مالی و تکنولوژیکی این کشورها در جلوگیری، کنترل و کاهش مشکلات زیست محیطی توجیه می شود. در واقع نه تنها مقدار سهم متفاوت می باشد بلکه ماهیت آن نیز متفاوت است (Matsui, op.cit, 4-5).

در تعیین مسئولیت های متفاوت عوامل زیادی مانند اوضاع و احوال، نیازهای خاص، توسعه اقتصادی کشورها، سهم تاریخی کشور یا گروهی از کشورها در ایجاد مشکلات زیست محیطی دخیل هستند. مسئولیت متفاوت کشورها مفهومی است که به طور گسترده در معاهدات و

رویه های کشورهای مورد پذیرش قرار گرفته و معمولاً از آن به عنوان استاندارد های متفاوت یاد می شود (Hepburn&Ahmad, op.cit, 3-4).

اگر چه شناسایی مسئولیتهای متفاوت برای کشورها در یک نظام حقوقی، نابرابری ماهوی میان تابعان آن نظام حقوقی ایجاد می کند، با این همه هدف از نابرابری در حوزه حقوق بین الملل محیط زیست تضمین مشارکت و (در صورت وجود) انجام تعهدات حقوقی در مدت زمان مقرر توسط کشورهای در حال توسعه است تا بدین ترتیب نظام حقوقی به اهداف تعیین شده در دراز مدت دست پیدا کند. درست به همین دلیل است که در این حقوق از تصویب قواعد خشک، غیر منعطف و سختی که می تواند مانع مشارکت فعال برخی کشورها شود، صرف نظر می شود. بنابراین مسئولیتهای متفاوت به تعهدات حقوقی متفاوتی منجر می شود. این تفاوت یاد شده در تعهدات، معمولاً از طریق اجرای با تأخیر تعهدات، وضع تعهدات آسانتر، شناسایی استانداردهای متفاوت و تعهد به اعطای کمکهای بین المللی شامل کمک های مالی و انتقال تکنولوژی محقق می شوند (Rajmani, 2000, 4-5).

کنوانسیون سازمان ملل در خصوص تغییرات آب و هوایی نمونه بارز و موفق کاربست این مفهوم است؛ در این خصوص، بند یک ماده 3 کنوانسیون بر پایه سهم تاریخی کشورهای توسعه یافته در ایجاد تغییرات آب و هوایی، مسئولیتهای متفاوتی را در کاهش انتشار گازهای گلخانه ای نسبت به کشورهای در حال توسعه پیش بینی می کند. افزون بر این، کنوانسیون مقرراتی را برای ارائه کمک های مالی و انتقال تکنولوژی از طرف کشورهای صنعتی مقرر می دارد. پروتکل کیوتو نیز برنامه های ابتکاری برای انجام پروژه های مشترک میان دولت های در حال توسعه و توسعه یافته مقرر کرده است. مکانیسم توسعه پاک در پروتکل کیوتو از مصادیق برنامه های مذکور می باشد. با این همه برخی از کشورهای توسعه یافته مانند آمریکا از قبول مسئولیتی که بر پایه اصل انصاف متضمن تعهدات بین المللی متفاوتی باشد سر باز زده و در نتیجه از امضای پروتکل کیوتو که دارای مقررات سخت گیرانه تری برای کاهش انتشار است خودداری می کنند؛ این دولتها خواستار وضع تعهدات بیشتر برای کشورهای در حال توسعه بزرگ هستند. (Harris, 1999, 20). اظهارات هیات نمایندگان ایالات متحده در ابراز دیدگاه آن دولت نسبت به اصل مندرج در اصل ۷ اعلامیه ریو قابل توجه است: «ایالات متحده آمریکا اصل ۷ اعلامیه ریو، که نقش رهبری کشورهای توسعه یافته به دلیل توسعه صنعتی و تجربیات کافی در حفاظت از محیط زیست و تواناییهای فنی و اقتصادی را بر جسته می کند، مورد تصدیق قرار می دهد اما این تفسیر از اصل 7 را که متضمن شناسایی یا قبول تعهدات بین المللی برای ایالات متحده آمریکا یا هر

گونه کاهش مسئولیت کشورهای در حال توسعه باشد را نمی پذیرد». در واقع امریکا اصل ۷ را می پذیرد اما در عین حال خواستار وضع تعهدات سخت گیرانه تر برای کشورهای در حال توسعه بزرگ همانند هند و چین است^۱.

برخی از کشورهای توسعه یافته نیز فشار جوامع خود را بر محیط زیست جهانی انکار می کنند، امری که به لحاظ تاریخی غیر قابل انکار به نظر می رسد. به علاوه در خصوص حفاظت از محیط زیست، ظرفیتهای واقعی کشورهای در حال توسعه نیز امر تعیین کننده ای است. حفاظت از محیط زیست همانطور که قبلاً گفته شد نگرانی مشترک بشریت است، اما کشورها اولویت های متفاوتی در چارچوب این نگرانی مشترک دارند. اولویت کشورهای توسعه یافته از جمله مشکلات ناشی تخریب محیط زیست مانند آلودگی هوا، کاهش لایه ازن و خطر از بین رفتن تنوع زیستی است در حالی که اولویت های کشورهای در حال توسعه دست یابی به توسعه پایدار و ریشه کنی فقر است (Agrawal, 2002, 3).

در چنین شرایطی، توسل به اصل برابری تعهدات طرف های کنوانسیون های نه تنها به تحقق حاکمیت قانون در عرصه بین المللی کمکی نخواهد کرد بلکه باعث آسیب بیشتر به محیط زیست جهانی خواهد شد. برای تحقق این اهداف ضروری است که کشورهای توسعه یافته برای تضمین مشارکت کشورهای در حال توسعه در اسناد الزام آور زیست محیطی مرتبط با اولویتهایشان امتیازاتی را پیشنهاد کنند تا این توافقات مورد توجه و استقبال کشورهای در حال توسعه قرار بگیرد. (Matsui, op, cit, 6). اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت مکانیسم نیل به چنین اهدافی است.

اعمال این اصل در اسناد بین المللی مستلزم شناسایی (۱) استانداردهای متفاوت برای کشورهای در حال توسعه؛ پذیرش مسئولیت کشورهای توسعه یافته برای کمک به توسعه پایدار در کشورهای در حال توسعه است که ذیلاً به آنها پرداخته می شود.

۱. وضع استانداردهای متفاوت برای کشورهای در حال توسعه

استانداردهای متفاوت به معنای بکارگیری استانداردهای متناسب با پیشرفت ها و توانایی های کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه برای حفاظت از محیط زیست می باشد. این استانداردها ممکن است ملی یا بین المللی باشند. در خصوص استانداردهای ملی اصل ۱۱ اعلامیه ریو بیان می کند: «کشورها باید قوانین زیست محیطی موثری را تصویب کنند، استانداردهای زیست

1. report of the united conference on environment and development, u.n doc,rio de janeiro

محیطی، اهداف و اولویت های مدیریتی باید منعکس کننده سیاق زیست محیطی و توسعه یافته گی مناطقی باشند که در آنها اعمال می شوند. استانداردهایی که توسط یک کشور به کار گرفته می شوند ممکن است برای کشورهای دیگر و به ویژه برای کشورهای در حال توسعه نامناسب و یا به لحاظ اقتصادی و اجتماعی متضمن هزینه های طاقت فرسایی باشد^۱.

ماهیت استانداردهای متفاوت در دو قسمت قابل طبقه بندی است: حقوق و تعهدات ماهوی متفاوت و تفاوت در زمان اجرای قواعد ماهوی.

قسم اول، در بسیاری از کنوانسیونهای بین المللی به کار گرفته است. به عنوان مثال کنوانسیون ساختاری سازمان ملل متحد در خصوص تغییرات آب و هوایی تعهدات طرفهای معاهده را به ۳ دسته تقسیم می کند: ۱- تعهدات کلیه اعضا ۲- تعهدات دولتهای توسعه یافته و دیگر دولتهای مندرج در ضمیمه اول کنوانسیون ۳- تعهدات دولتهای توسعه یافته و دیگر دولتهای مندرج در ضمیمه دوم کنوانسیون (ماده ۴). تعهد عمومی دولتهای عضو کنوانسیون به تنظیم، اعمال، انتشار و روزآمد کردن منظم برنامه های ملی و منطقه ای حاوی تدابیر کاهشنده گازهای گلخانه ای، ترویج و همکاری در توسعه، انتقال و اعمال تکنولوژیهای لازم برای کاهش گازهای گلخانه ای (ماده ۴(۱)) جزء تعهدات دسته نخست، تعهد به کاهش انتشار گازهای گلخانه ای تا پایان سال ۱۹۹۰ جزء تعهدات خاص کشورهای دسته دوم و در نهایت تعهد بیشتر کشورهای صنعتی پیشرفته منتهای دولتهای دارای اقتصاد در حال گذار به در اختیار گذاشتن کمکهای مالی و تکنولوژیکی بیشتر (قسمت الف) بند ۲ ماده ۴ کنوانسیون) در شمار تعهدات فوق العاده دولتهای دسته سوم می باشد.

به موجب کنوانسیون تنوع زیستی نیز « اقدامات کلی که طرفهای عضو معاهده برای حفاظت و استفاده پایدار از تنوع زیستی اتخاذ می کنند باید متناسب با شرایط و ظرفیت های خاص آنها باشد». (ماده ۶ کنوانسیون) کنوانسیون مبارزه با بیابان زایی نیز تعهدات کلی متفاوتی را برای دولتهای توسعه یافته و دولت هایی که تحت تاثیر بیابان زایی هستند پیش بینی کرده است. این کنوانسیون همچنین اولویت اجرا را به کشورهای آفریقایی که تحت تاثیر پدیده صحرایی شدن قرار گرفته اند، می دهد (مواد ۷ و ۲۰(۲)).

قسم دیگر استانداردهای متفاوت، از طریق وضع مقرراتی پی گرفته می شود که زمانبندی های متفاوتی را برای اجرای تعهدات کنوانسیون ها پیش بینی می کنند. این استانداردها با ایجاد

1. c.f the Stockholm declaration, principle 23. And agenda 21, principles 2(22)(g), 6(3)(a) and 8(2)

زمان های قابل انعطاف، امکان اجرای تعهدات بین المللی را برای دولتهای در حال توسعه فراهم می کنند (Yue, 2005, 1).

یک نمونه بارز در این راستا پروتکل مونترال در خصوص مواد کاهنده لایه ازن^۱ است که در سال ۱۹۸۷ به تصویب رسیده است. این پروتکل به کشورهای در حال توسعه اجازه تاخیر ۱۰ ساله در ایجاد و انجام اقدامات کنترلی تصریح شده در پروتکل را میدهد (ماده ۵(۱)). بند ۵ ماده ۱۲ کنوانسیون ساختاری تغییرات آب و هوایی نیز کشورهای ضمیمه نخست را ملزم به انجام مبادله اطلاعات اولیه ظرف مدت ۶ ماه بعد از الزامی شدن کنوانسیون می کند حال آنکه برای طرفهای دیگر، مبادله اطلاعات اولیه می تواند ظرف ۳ سال پس از الزامی شدن کنوانسیون یا بسته به فراهم شدن منابع مالی صورت بگیرد. جالب آنکه کشورهای عضو کمتر توسعه یافته می توانند اولین انتقال اطلاعات را بنا بر صلاحدید خود انجام دهند.

استانداردهای متفاوت در عمل ممکن است باعث ایجاد مشکلاتی شوند. تعیین استانداردهای آسان تر برای حفظ محیط زیست در کشورهای در حال توسعه می تواند آنها را به جایگاه امن زیستی محیطی برای شرکت های چند ملیتی تبدیل کند (Matsui, op cit, 8). شرکت های چند ملیتی به لحاظ دارا بودن امکانات اقتصادی تمایل به جابجایی به کشورهایی با استانداردهای زیست محیطی کمتر را خواهند داشت. در نتیجه ممکن است حوادث زیست محیطی، مانند حادثه بویال هند سال ۱۹۸۴ که بالغ بر ۲۵۰۰۰ نفر را کشت و به هزاران نفر آسیب و زیان وارد نمود اتفاق بیفتد (حیسی، ۱۳۸۴، ج ۱، ۱۵). علاوه بر این، وضع استانداردهای آسان تر همواره امکان قاچاق و شکل گیری بازار سیاه را در کشورهای در حال توسعه بوجود می آورد. بازار سیاه کلروفلور و کربن ها در کشورهای در حال توسعه در دهه نود میلادی و قاچاق این مواد به کشورهای توسعه یافته که در آنها تولید این مواد ممنوع شده بود از مثال بارز در این زمینه است. گفتنی است در حالی که از نیمه تا اواخر دهه نود میلادی کشورهای توسعه یافته به موجب مقررات پروتکل مونترال تولید مواد فهرست شده کاهنده لایه ازن از جمله کلوروفلور و کربن ها را محدود کرده و به سوی حذف آنها حرکت می کردند؛ این مواد در کشورهای در حال توسعه - که هنوز ملزم به حذف تولید و استفاده این مواد نبودند- با قیمت بسیار ارزان قابل خرید بود و به چند برابر قیمت در کشورهای توسعه یافته به فروش می رفت (Shelton&Kiss, 2005, 83)

1. Montreal Protocol on substances that Deplete the ozone Layer

۲. کمک به توسعه پایدار کشورهای در حال توسعه

۲-۱. کمک به اجرای کنوانسیونهای زیست محیطی

نتیجه دوم اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت، مسئولیت کشورهای توسعه یافته در کمک به توسعه پایدار کشورهای در حال توسعه به خصوص از طریق کمک به اجرای کنوانسیون های زیست محیطی است. چنین کمک هایی به اشکال مختلف صورت می گیرد: تأمین منابع مالی برای تأمین هزینه های مالی که برای اجرای کنوانسیون در کشورهای در حال توسعه صورت می گیرد، فرایندهای عدم انجام (طبق پروتکل مونترال و کیوتو)، و از همه مهمتر ظرفیت سازی از طریق کمک های فنی و تکنولوژیکی و مالی برای پیشرفت و توسعه کشورهای در حال توسعه.

در اینجا پروتکل مونترال به عنوان نمونه ذکر می شود. در پروتکل مکانیسم های تدریجی با ارائه یک جدول زمانی برای تقلیل و نهایتاً حذف مواد کاهنده ازن پیش بینی شده است. پروتکل تعهداتی برای کشورهای در حال توسعه پیش بینی کرده و جالب آنکه تعهدات آنها را مقید به تکالیف دول توسعه یافته مبنی بر ایفای موثر همکاری (کمک) مالی و انتقال تکنولوژی کرده است. (بند ۵ ماده ۱۰).

ماده ۱۰ مکانیسم های مالی را پیش بینی کرده که به کشورهای در حال توسعه از راه تأسیس صندوق چند جانبه که تأمین مالی آن به عهده کشورهای توسعه یافته است، کمک می کند. کمیته اجرایی مسئول اداره صندوق است که به همکاری بانک جهانی و برنامه سازمان ملل متحد برای محیط زیست و برنامه توسعه ملل متحد نظارت بر اجرای سیاستهای خاص اجرایی، دستوالعمل ها، ترتیبات اداری شامل تودیع منابع به صندوق را انجام می دهد (ماده ۱۰ بند ۵). این مکانیسم ها در واقع کاربست عملی اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت را در کنوانسیون های زیست محیطی نشان می دهد.

شکل دیگر کمک به اجرای کنوانسیون های زیست محیطی «فرآیند های عدم انجام است که برای اولین بار در پروتکل مونترال با اصلاح در سال ۱۹۹۲ به کار گرفته شد (ماده ۸). این فرایند به ظاهر به شکل مساوی برای همه طرفها به کار گرفته می شود اما با نگاهی دقیق تر روشن می شود که مخاطب عمده آن کشورهای در حال توسعه می باشند. طبق این فرایند، در صورتی که کمیته اجرایی پروتکل به این نتیجه برسد که دولت عضوی با وجود تلاش زیاد از اجرای کامل تعهداتش ناتوان است، گزارشی از عدم امکان انجام تعهدات توسط عضو مذکور را به همرا دلایل و اوضاع و احوال خاص منتهی به عدم اجرا به دبیر خانه کنوانسیون ارائه می کند. اجلاس دولتهای عضو بعد از دریافت گزارش، می تواند تصمیم به اتخاذ اقداماتی برای فراهم کردن اجرای کامل پروتکل

بگیرد. اقدامات مزبور عبارت است از توقف حقوق و امتیازات خاص طبق پروتکل، اعطاء کمک های مناسب شامل گزارش نیاز به مساعدت فنی، انتقال تکنولوژی، کمک مالی، انتقال اطلاعات آموزشی. این روش برای تضمین اجرای پروتکل از سوی طرفهایی که با وجود تمایل به اجرای تعهدات از یافتن راه حل مناسب ناتوانند، شرایط خوبی را فراهم می کند (Bankobeza, 2005)

3)

۲-۲. وضع مقررات برای کمک به توسعه پایدار دولتهای در حال توسعه

همانطور که در قسمت قبل توضیح داده شد، تعداد قابل توجهی از کنوانسیون های زیست محیطی تعهدات متفاوتی برای کشورهای توسعه یافته به منظور کمک به طرفهای در حال توسعه جهت تضمین اجرای تعهداتشان مقرر کرده اند. این تعهدات به صورت جزئی اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت را نشان می دهد و بیشتر از طریق محدود کردن روشهای انجام یا پرداخت هزینه های اضافی صورت گرفته و معمولاً کمکی در خصوص توسعه پایدار کشورهای در حال توسعه نمی کند. (Ibid)

در این راستا اعلامیه استکهلم مقرر می دارد «در کشورهای در حال توسعه بیشتر مشکلات زیست محیطی به خاطر عدم توسعه ایجاد می شود. این مشکلات می توانند با توسعه سریع از طریق انتقال اطلاعات و کمک های فنی و مالی به بهترین شکل جبران شوند» (اصل ۹ پاراگراف ۴). فصل ۲ دستور کار ۲۱ نیز به «همکاری بین المللی برای تسریع توسعه پایدار در کشورهای در حال توسعه و سیاست های داخلی مرتبط» اختصاص یافته است. فصل ۳۳ و ۳۴ هم به مکانیسم ها و منابع مالی و انتقال تکنولوژی سالم زیست محیطی، همکاری، ظرفیت سازی می پردازند.

در بسیاری از اسناد شاهد تعهدات کشورهای توسعه یافته برای کمک به کشورهای در حال توسعه برای رسیدن به توسعه پایدار هستیم. اگرچه کشورهای توسعه یافته به شدت از پذیرش تعهدات قانونی در این خصوص اکراه داشته اند (Harris, op. cit, 20). سازوکار توسعه پاک مندرج در پروتکل کیوتو (ماده ۱۲) از مثال های قابل توجه کمک به توسعه پایدار کشورهای در حال توسعه می باشد. به موجب این سازوکار کشورهای توسعه یافته مندرج در ضمیمه اول کنوانسیون با تعریف پروژه های توسعه ای در کشورهای در حال توسعه می توانند با کاهش انتشار در کشورهای مذکور از تعهدات کاهش انتشار خود را ایفا نمایند. (بند ۳ ماده ۱۲ پروتکل).

هدف این سازوکار از یک طرف، کمک به کشورهای در حال توسعه برای دستیابی به توسعه پاک پایدار منطبق با اهداف کنوانسیون و کمک به دولتهای ضمیمه اول کنوانسیون برای ایفای تعهدات کاهشی آنها از طرف دیگر می باشد. (بند ۲ ماده ۱۲).

گفتار دوم - جایگاه اصل در حقوق بین الملل محیط زیست

الف - اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت در حقوق هنجاری

مفهوم مسئولیت مشترک اما متفاوت انعکاس گسترده ای در اسناد غیر الزامی حقوق محیط زیست یا حقوق نرم (قوام نیافته) داشته است. جدای از اعلامیه ریو که ذکر شد، این اصل در اعلامیه کپنهاگ^۱ ۱۹۹۵ مورد تأکید قرار گرفته است. بند ۲۸ این اعلامیه اعلام می دارد «اتخاذ اقدامات و برنامه هایی برای توسعه اجتماعی مسئولیت هر کشور می باشد و بایستی شرایط اقتصادی، اجتماعی و تنوع محیط زیستی هر کشور در نظر گرفته شود». بسیاری از مواد اعلامیه در ضرورت کمک به کشورهای در حال توسعه برای حفظ محیط زیست تأکید می کند.

همچنین اعلامیه لپزیگ در مورد حفاظت و بهره برداری پایدار از منابع ژنتیک گیاهی برای غذا و کشاورزی^۲ ۱۹۹۶ در این خصوص اعلام می دارد، کشورها دارای مسئولیت انفرادی و مشترک برای حفظ منابع ژنتیکی گیاهی می باشند، برای رسیدن به امنیت غذایی کشورها را به پیش بینی شرایط مطلوب و عادلانه برای کشورهای در حال توسعه توصیه می کند.

برنامه عمل جهانی در خصوص منابع ژنتیکی حیوانی^۳ هم در سال ۲۰۰۷ کشورهای توسعه یافته را به کمک مالی به کشورهای در حال توسعه و کشورهای با اقتصاد در حال گذار ترغیب می کند. این اصل همچنین در اعلامیه استانبول در خصوص زیستگاههای انسانی^۴ مورد تأکید مجدد قرار گرفته است.

1. Copenhagen declaration on social development and program of action, report of the world summit for social development, Copenhagen, 6-12 march 1995, un doc. A/ conf. 166/9, 19 April. 1995.

2. Leipzig declaration on conservation and sustainable utilization of plant genetic resources for food and agriculture, international technical conference on plant genetic resources, Leipzig, Germany 17-23 June 1996, para.7.

3. The global plan of action for animal genetic resources, the international technical conferences on animal genetic resources for food and agriculture, Interlaken, Switzerland, 3-7 September 2007, Para. 64.

4. Habitat agenda and Istanbul declaration: second united nations conference on human settlements, Istanbul turkey, 3-4 June 1996, para 10.

بعد از این اعلامیه، اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت در اعلامیه توسعه پایدار ژوهانسبورگ ۲۰۰۲ نیز بنحو برجسته ای مورد توجه قرار گرفته است. در واقع، اجلاس جهانی در مورد توسعه پایدار بحث های زیادی در خصوص راهکارهای عملی برای پیشرفت در حوزه ی توسعه پایدار داشت.

در برنامه عمل ژوهانسبورگ^۱ نیز اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت ۶ بار ذکر شده است. در مقدمه این برنامه، دولتها بر اتخاذ اقدامات مناسب در همه سطوح برای همکاری بین المللی در به کارگیری اصول اعلامیه ریو با هم موافقت کرده اند. در پاراگراف ۸۱ نیز اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت به وضوح مورد شناسایی قرار گرفته و به طور موسعی تفسیر شده است.^۲

ب- اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت در معاهدات زیست محیطی

همانطور که قبلاً گفته شد، مفهوم مسئولیت مشترک اما متفاوت از مفهوم «میراث مشترک بشریت» نشأت گرفته است. نمونه های زیادی از این مفهوم در معاهدات زیست محیطی به چشم می خورد. کنوانسیون بین المللی ماهیگیری در دریاها و آزاد اقیانوس آرام شمالی (۱۹۵۲)،^۳ یک رژیم حفاظتی به منظور تأمین نیازهای مشترک نوع بشر ایجاد کرده است. قسمت ۸ از ماده دوم کنوانسیون، بهره برداری از ماهی ها را به عنوان نگرانی مشترک تمامی طرفها توصیف کرده است. معاهده اصول حاکم بر اکتشاف و بهره برداری از فضا ماوراء جو شامل ماه و دیگر اجرام سماوی،^۴ فضای ماوراء جو و ماه را به عنوان منطقه متعلق به کل بشریت شناخته است. کنوانسیون رامسر^۵ (۱۹۷۱) در مقدمه خود مرغان آبی را به عنوان منابع بین المللی معرفی کرده است. مقدمه کنوانسیون راجع به حفاظت از میراث فرهنگی و طبیعی جهان^۶ موسوم به کنوانسیون میراث جهانی از محیط زیست به عنوان میراث جهانی بشریت یاد کرده و در ماده ۶ از وظیفه جامعه بین المللی برای همکاری مشترک در حفاظت از این میراث سخن به میان می آورد.

1. Johannesburg declaration on sustainable development 2002.

۲. به موجب این بند: « به کارگیری اصل فقط در مسائل زیست محیطی نبوده و می تواند در حوزه های دیگر مرتبط با اهداف توسعه اجتماعی نیز استفاده می شود».

3. International convention for the high seas fisheries of the North Pacific Ocean may 1952.

4. Treaty on principles governing the activities of states in the exploration and use of outer space including the moon and other celestial bodies, 1967.

5. Conventions on wetlands of international importance especially as waterfowl habitat, 1971.

6. unesco Convention concerning protection of world cultural and natural heritage 1972.

می توان چنین نظر داد که سر آغاز شکل گیری مفهوم مسئولیت مشترک اما متفاوت به این کنوانسیون باز می گردد.

پس از این کنوانسیون، پروتکل مونترال ۱۹۸۷ در خصوص مواد کاهنده لایه ازن در مقدمه خود تصدیق می کند که «قواعد خاصی برای تأمین نیازهای کشورهای در حال توسعه لازم است از جمله قواعد مربوط به منابع مالی اضافی و دستیابی به تکنولوژی های مربوطه». ماده ۵ این پروتکل به موقعیت خاص کشورهای در حال توسعه می پردازد و به آنها یک دوره ۱۰ ساله برای انجام تعهدات اعطا می کند و تأکید می کند که دستیابی به اهداف پروتکل به همکاری مشترک مالی و انتقال تکنولوژی از کشورهای توسعه یافته منوط است (بند ۵ ماده ۵). کنوانسیون ساختاری سازمان ملل متحد درباره تغییرات آب و هوایی ۱۹۹۲ استفاده بیشتری از اصل مسئولیت مشترک ولی متفاوت کرده است. این کنوانسیون، تغییرات آب و هوایی را که بقای انسان و سایر موجودات وابسته به آن می باشد، به عنوان نگرانی مشترک بشریت توصیف کرده است. در عین حال تفاوت های خاص و نیاز های اولیه کشورهای در حال توسعه برای رشد اقتصادی پایدار و ریشه کنی فقر را مورد شناسایی قرار داده و در مقدمه به طور صریح به اصل اشاره می کند «برطرف کردن مشکل، نیازمند همکاری وسیع توسط کشورها با توجه به اصل مسولیت مشترک اما متفاوت می باشد». همچنین بند یک ماده ۳ دوباره اصل را با همان شرایط ذکر می کند و طرفهای عضو را برای حفاظت از سیستم آب و هوایی مطابق با مسئولیت های مشترک ولی متفاوت و ظرفیتهای خالی خود ترغیب می کند. به علاوه کشورهای توسعه یافته را مسئول رهبری مبارزه با تغییرات آب و هوایی قرار می دهد.

پروتکل کیوتو ۱۹۹۷ نیز به همین نحو این اصل را در مقررات خود، به کار می برد. ماده (۱۰) اشاره به مسئولیتهای مشترک ولی متفاوت طرفها می کند. همانطور که پیشتر ذکر شد پروتکل ۳ دسته تعهدات را برای دولت های توسعه یافته، توسعه یافته صنعتی تعهدات خاصی برای کاهش انتشار توسعه تعیین کرده است. دولت های توسعه یافته صنعتی تعهدات خاصی برای کاهش انتشار گازهای گلخانه ای و ارائه کمک های مالی و فنی دارند، دولتهای توسعه یافته دارای اقتصاد در حال توسعه گذار تعهدات کمتری دارند (کاهش انتشار منهای کمک های مالی و فنی بیشتر) حال آنکه کشورهای در حال توسعه تعهدی برای کاهش انتشار ندارند.

در مقدمه کنوانسیون سازمان ملل برای مبارزه با بیابان زایی^۱ طرفها تصدیق می کنند که بیابان زایی و خشکسالی به واسطه این که تمام مناطق جهان را تحت تأثیر قرار می دهد، دارای بعد جهانی است.

مطابق ماده ۳ کنوانسیون نیازها و شرایط و اوضاع و احوال کشورهای در حال توسعه مخصوصا کشورهای کمتر توسعه یافته باید در نظر گرفته شود. مطابق ماده ۴(ب) طرفها بایستی به موقعیت تحت تأثیر قرار گرفته کشورهای در حال توسعه در تجارت بین الملل، پرداخت بدهی ها و ترتیبات بازاریابی توجه خاصی داشته باشند، بند ۳ ماده ۴ کشورهای در حال توسعه ای را که واجد شرایط کمک کردن در زمان اجرای کنوانسیون هستند، را معرفی می کند. ماده ۵ مسئولیت مشترک تمام طرفهای متأثر را تعیین می کند. در این میان ماده ۶ مسئولیت کشورهای توسعه یافته را بیان می کند. این تعهدات شامل قانونگذاری برای کمک مالی از منابع دولتی به کشورهای در حال توسعه، ترغیب به حمایت مالی از منابع خصوصی و غیر دولتی و انتقال تکنولوژی به همه طرفها مخصوصا به کشورهای در حال توسعه، تعهد به توسعه تحقیقات در خصوص خشکسالی و بیابان زایی می شود.

کنوانسیون همچنین تعدادی ضمیمه دارد که تعهدات منطقه ای متفاوتی را مقرر می کنند. به طور مثال ماده ۴ ضمیمه نخست کنوانسیون تعهدات خاصی برای اطراف افریقایی ایجاد می کند در حالی که ماده ۵ متضمن تعهداتی برای کشورهای توسعه یافته در کمک به کشورهای آفریقایی عضو می باشد.

کنوانسیون تنوع زیستی ۱۹۹۲ حفاظت از تنوع زیستی را به عنوان نگرانی مشترک قلمداد کرده و تمامی طرفها را به همکاری در تأمین کمک های مالی و فنی کرده و بر وضع قوانین خاص برای تأمین نیازهای کشورهای در حال توسعه تأکید می کند. بند ۲ ماده ۱۶ مقرر می دارد که طرفهای توسعه یافته کنوانسیون باید دسترسی و انتقال تکنولوژی به کشورهای در حال توسعه را مطابق با شرایط عادلانه و مطلوب فراهم کنند ماده ۲۰ حاوی مسئولیتهای متفاوت واضح تری است؛ کشورهای توسعه یافته باید منابع مالی کافی برای اجرای کنوانسیون توسط کشورهای در حال توسعه را فراهم کنند. گفتنی است که بند ۴ ماده ۲۰ انجام تعهدات کشورهای در حال توسعه را به دریافت این کمک ها (از کشورهای توسعه یافته) منوط کرده است. همچنین در بند ۵ ماده

1. Convention on combat desertification in those countries experiencing serious drought or desertification, particularly in Africa 1994.

۲۰ بر ضرورت توجه کشورهای توسعه یافته به موقعیت کشورهای کمتر توسعه یافته در اقدامات خود در ارتباط با تأمین بودجه و انتقال تکنولوژی تأکید شده است.

در معاهده بین المللی در خصوص منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی^۱ مصوب سال ۲۰۰۱ منابع ژنتیکی برای غذا و کشاورزی نگرانی مشترکی برای تمام کشورها شناخته شده اند. ماده ۷ این معاهده همکاری بین المللی برای تقویت ظرفیت و توان کشورهای در حال توسعه را ضروری می داند. ماده ۸ نیز طرفها را به انتقال اطلاعات و تکنولوژی به کشورهای در حال توسعه و در حال گذار ملزم کرده و در ماده ۱۳(۲)(b) مقرر می کند که این انتقال تکنولوژی بایستی مطابق شرایط مطلوب و عادلانه صورت گرفته و انجام تعهدات این معاهده توسط کشورهای در حال توسعه منوط به تخصیص منابع از طرف کشورهای توسعه یافته شده است. کنوانسیون استکهلم در مورد آلاینده های آلی پایدار مصوب سال ۲۰۰۱^۲ مقرر می دارد که «طرفها در اتخاذ تصمیمات، باید نیازها و اوضاع و احوال شرایط کشورهای در حال توسعه و کشورهای با اقتصاد در حال گذار را در نظر بگیرند». بند ۲ ماده ۱۲ نیز طرفها را به اعطای کمک های فنی مناسب به کشورهای در حال توسعه و کشورهای با اقتصاد در حال گذار برای انجام تعهدات خود ملزم می نماید.

پروتکل ۱۹۹۶ کنوانسیون لندن در مورد پیش گیری از آلودگی دریا از طریق تخلیه پسماند و سایر اشیاء نیز بر تعهد به انتقال تکنولوژی توسط کشورهای توسعه یافته به دولتها در حال توسعه و کشورهای با اقتصاد در حال گذار را مورد تأکید قرار می دهد.

کنوانسیون ۱۹۸۹ بازل درباره کنترل نقل و انتقال فرارزی پسماندهای خطرناک و دفع آنها^۳ صادر کننده اصلی پسماندهای خطرناک را کشورهای توسعه یافته دانسته و برای آنها تعهدات بیشتری مقرر نموده است. این کنوانسیون در عین حال در راستای تصمیم ۱۶/۱۴ شورای حکام برنامه محیط زیست ملل متحد، بر ممنوعیت انتقال پسماندهای خطرناک به دیگر کشورها به ویژه کشورهای در حال توسعه با توجه به موقعیت خاص این کشورها و همچنین ظرفیت محدود آنها در مدیریت این پسماندها و ضرورت انتقال تکنولوژی به این کشورها برای اعمال مدیریت درست این مواد، در ترغیب انتقال تکنولوژی حافظ محیط زیست تأکید نموده است. بند ۱۳ ماده ۴ نیز طرفها را به نظارت دوره ای بر امکان کاهش صادرات این مواد خطرناک به کشورهای دیگر به ویژه کشورهای در حال توسعه ملزم می نماید.

1. International treaty on plant genetic resources for food and agriculture 2001.

2. Stockholm convention on persistent organic pollutants 2001.

3. Basel convention on the control of transboundary movements of hazardous wastes and their disposal 1989.

از طرف دیگر بند ۳ ماده ۱۰ هم طرفها را به همکاری در ارائه کمک فنی به این کشورها برای اجرای تعهدات کنوانسیون ملزم می کند. و در نهایت ماده ۱۱ نیز مقرر می دارد که طرفین در هنگام تصویب موافقتنامه درخصوص اجرای اهداف کنوانسیون، باید منافع کشورهای در حال توسعه را در نظر بگیرند.

مطالعه مواد کنوانسیون هایی که ذکر شد نتایج دوگانه ای بدست می دهد. اول، این اصل به عنوان تکنیکی بسیار ظریف به گردهم آبی دولت ها در تصویب کنوانسیون های متعدد بین المللی زیست محیطی و در نتیجه توسعه حقوق بین الملل محیط زیست کمک شایانی کرده است. در واقع شک نباید کرد که در غیاب وجود حقوق و امتیازات ترجیحی ناشی از شناسایی مسئولیتهای متفاوت برای بسیاری از دولتهای در حال توسعه عضویت آنها در این اسناد بعید می نمود. و دوم اینکه علاوه بر کارکرد تکنیکی اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت در کنوانسیون های مزبور این اصل به عنوان یک اصل راهنما و زیر بنایی به کار گرفته شده است. در این اصل راهنما همان اصل انصاف است. کاربست اصل در این معنا از سویی باعث شناسایی یک مسئولیت یا نگرانی مشترک در خصوص موضوع و هدف خاص کنوانسیون شده و از سوی دیگر به وضع استانداردها و تعهدات زیست محیطی متفاوتی منتهی شده است. در واقع اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت با منصفانه کردن تعهدات معاهداتی دولتهای در حال توسعه در حوزه حقوق محیط زیست، از طریق ایجاد توازن در حل مشکلات زیست محیطی جهانی به تقویت توسعه پایدار این دولتها کمک کرده است. کارکرد یاد شده به نوبه خود نشانگر این نکته است که اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت صرفاً به عنوان تکنیکی برای تحقق حاکمیت قانون در عرصه بین المللی بکار نرفته است و در عمل کاربست آن به سمت تحمیل تعهدات قرار دادی ماهوی متفاوت پیش رفته است.

ج- اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت در رویه بین المللی

از آنجا که اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت مفهوم جدیدی در حقوق بین الملل محسوب می شود هنوز به طور گسترده ای در رویه بین المللی اعم از رویه قضایی و رویه دولتی بین المللی مورد استفاده قرار نگرفته است. با این حال، ارجاعاتی در امور مربوط به سلامت و محیط زیست در رویه قضایی تجاری بین المللی به چشم می خورد. (Hepburn, 2005)

نهاد استیناف سازمان تجارت جهانی (WTO) در قضیه میگو و لاک پشت^۱ صراحتاً به اصل اشاره نکرده اما مفهوم آن در استدلالش گنجانده است. امریکا واردات میگوهایی که بدون استفاده از دستگای ردیاب لاک پشت صید شده بودند را به منظور حفظ گونه های خاصی از لاکپشتهای دریایی که به واسطه برداشت میگو بقای آنها مورد تهدید قرار گرفته بود، ممنوع کرد. پیرو این اقدام، بسیاری از کشورهای در حال توسعه به دلیل تلقی اقدامات امریکا به عنوان تاکتیکی جهت حمایت از صنعت صید میگوی آمریکا، به نهاد قضایی سازمان تجارت جهانی شکایت کردند. استدلال دیگر این دولتها آن بود که توانایی پرداخت هزینه های دستگای ردیاب لاک پشت را ندارند. پانل بدوی رسیدگی کننده با پذیرش استدلال دولتهای خواهان به محکومیت دولت امریکا حکم کرد (bid., Para.7) و با تجدید نظر خواهی دولت خواننده، دعوی در هیأت استیناف سازمان مطرح شد. هیأت استیناف ضمن تأیید مقاصد زیست محیطی آمریکا، استدلال کشورهای در حال توسعه مبنی بر ایجاد تبعیض ناعادلانه واردات را پذیرفت و چون دولت آمریکا در مذاکرات با کشورهای در حال توسعه برای انتقال تکنولوژی موفق نشده بود- و یا به تعبیری مسئولیتهای متفاوت کشورهای در حال توسعه را در نظر نگرفته بود- ممنوعیت واردات میگو منتفی اعلام شد (bid., Paras. 165-166, 188).

هیأت استیناف همچنین در قضیه پنبه نسوز- که در آن دولت کانادا علیه دولت فرانسه به دلیل تصویب قانون ممنوعیت واردات پنبه نسوز شکایت کرده بود- به اصل مسئولیت اما متفاوت اشاره نموده است. هیأت در پاسخ به این مسأله که آیا اقدام تجاری انجام شده برای تأمین اهداف سیاست های بهداشت و سلامتی کشورهای خواننده دعوی ضروری بوده است یا نه؟ به مفهوم «اقدامات معقولانه جایگزین در دسترس» اشاره نموده و به این نتیجه رسید که اقدامات جایگزینی که اجرای آن غیر ممکن باشد «به طور معقولی در دسترس» نیست.^۲

هیأت استیناف با استفاده از رای پانل بدوی در قضیه سیگارهای تایلند^۳ استدلال کرد که اقدامات معقولانه جایگزین در دسترس، اقداماتی هستند که بکار گیری آنها از سوی یک کشور به طور

1. united states- import prohibition of certain shrimp products, 2001, wto, doc, wt/ds ab/r (Appellate body report), 12 october 1998 (98-3899), available at: http://www.wto.org/english/tratop_e/cases_e

2. European communities – measures- affecting asbestos and asbestos containing products(complaint by Canada) 12 march 2001, wto doc. Wt/ds 135, ab/r available: http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/ds

3. thailand_restrictions on important of and internal taxes on cigarettes(1990). Report of wto dispute settlement panel(ds10/r-37s/200). Available at: <http://www.worldtrade law.net/reports/thaicigarettes>

معقول مورد انتظار است (bid., Paras.170). از استدلال ارائه شده می توان استنباط کرد که اگر یک اقدام جایگزین پیشنهادی، خارج از توان کشورهای در حال توسعه باشد، کشورهای مخاطب ملزم به تلاش برای انجام آن نیستند. به دیگر سخن، استدلال هیات استیناف مبین آن است که وضعیت کشورهای در حال توسعه بر مسئولیت های بین المللی آنها موثر است.

بسیاری از موافقتنامه های متعده در چارچوب سازمان تجارت جهانی با اتخاذ «رفتار خاص و متفاوت»، کشورهای در حال توسعه از مسئولیت های تجاری بین المللی همپا با کشورهای توسعه یافته، معاف می کنند. در این راستا، برخی از موافقتنامه ها به کشورهای در حال توسعه مدت زمان طولانی تری برای ایفای تعهداتشان اعطا می کنند و برخی دیگر به کشورهای توسعه یافته اجازه می دهند به منظور اعطای فرصت های بیشتر به کشورهای در حال توسعه با آنها رفتار مطلوب تری داشته باشند. در چارچوب سازمان تجارت جهانی قواعد و مقررات دیگری وجود دارند که کمک فنی و انتقال تکنولوژی از کشورهای توسعه یافته به کشورهای در حال توسعه و حفظ منافع این کشورها را الزامی می کنند. برای مثال، قید «توامند سازی» گات (GATT)^۱ یک نظام کلی یا تعمیم یافته ای از اولویت ها ایجاد می کند که بر طبق آن «طرفین می توانند بر اعمال رفتار متفاوت و مطلوب تر با کشورهای در حال توسعه، بدون اینکه چنین رفتاری را با دیگر طرف ها داشته باشند» توافق کنند.^۲

بند ۲ ماده موافقتنامه TRIPS^۳ نیز مدت زمان بیشتری را به کشورهای در حال توسعه قبل از الزامی شدن انجام آن تعهد اعطا می کند. اگرچه این مدت در حال حاضر منقضی شده است. همچنین بند ۱ ماده ۶۶ مهلت ۱۰ ساله ای برای کشورهای کمتر توسعه یافته در نظر گرفته است. این مدت در صورت درخواست، از شورای TRIPS قابل تمدید است. افزون بر این موافقتنامه، کشور های توسعه یافته را ملزم می کند که به منظور «توامند سازی دولت های در حال توسعه در ایجاد پایه تکنولوژی درست و با دوام». موسسات تجاری و سازمان های داخلی شان را به انتقال تکنولوژی به دولت های مزبور ترغیب و تشویق کنند (بند ۲ ماده ۶۶).

همچنین به موجب «موافقتنامه تدابیر بهداشتی و مبارزه با آفات گیاهی»^۴ کشورهای در حال توسعه می توانند برای مدت زمان محدودی خواستار معافیت از انجام تعهداتشان بشوند. همچنین،

1. General agreement on tariffs and trade 1947.
2. Decision on differential and more favorable treatment, Reciprocity and fuller participation of developing countries, GATT DOC L/4903/28 NOVEMBER 1979.
3. Agreement On trade –related-aspects of intellectual property rights 1994
4. World trade organization, agreement on the application of sanitary and phytosanitary measures 1994

کشورهای توسعه یافته باید «برای انجام اقدامات بهداشتی لازم منطبق با استانداردهای SPS به صادرات کشور های در حال توسعه کمک های فنی اعطا کنند». (بند ۱ ماده ۹). قواعد یاد شده در خصوص رفتار های متفاوت و خاص (رفتارهای ترجیحی) می توانند به عنوان ظهور اقتصادی اصل مسئولیت اما مشترک در نظر گرفته شوند.

«صندوق زیست محیطی تحت برنامه محیط زیست ملل متحد»^۱ در سال ۱۹۷۲ برای تأمین منابع مالی اجرای برنامه های زیست محیطی (UNEP) در سر تا سر جهان ایجاد شد. بیشتر سهم این صندوق توسط کشورهای توسعه یافته تأمین می شود. در هفتمین جلسه ویژه مجمع جهانی وزرای محیط زیست یونپ در سال ۲۰۰۲ بر ضرورت تقویت مالی یونپ تأکید شد، لذا مدیر اجرایی یونپ تصمیم گرفت که مرحله آزمایشی طرح تعیین میزان شاخص سهمیه ها را از سال ۲۰۰۳ آغاز کند، تا با توسعه میزان شاخص مشارکت، سهمیه هر یک از کشورها در تأمین بودجه یونپ تعیین شود. یکی از اصول حاکم بر تعیین این شاخصها اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت ذکر شده است.

صندوق تسهیلات زیست محیطی جهانی (GEF) (Feltcher, 2006) نیز عملکرد مشابه ای دارد. این صندوق یک نهاد فرعی بانک جهانی و سازمان ملل متحد است که از طریق UNDP و UNEP با هم عمل می کنند (حیسی، ۱۳۸۴: ج. اول، ۲۳۲). تسهیلات این صندوق توسط کشورهای توسعه یافته تأمین می شود تا پشتوانه مالی برای پرداختن به موضوعات مهم زیست محیطی در سراسر جهان باشد. پروژه های GEF در ۱۴۰ کشور در حال توسعه و کشورهای با اقتصاد در حال گذار انجام شده است.

یونسکو (سازمان تربیتی، علمی و فرهنگی ملل متحد)، نیز بر اساس اصل با توجه به توان اقتصادی کشورها، میزان سهمیه آنها در بودجه سالیانه را تعیین می نماید. لازم به ذکر است که در سال ۲۰۰۰، ۰/۰۰۱٪ از کل بودجه یونسکو توسط کشورهای فقیر و ۲۵٪ آن تنها توسط ژاپن تأمین شده است. در واقع کشور ژاپن قسمت عمده بودجه یونسکو را در کنار دیگر کشورهای توسعه یافته تأمین می کند.

صندوق میراث جهانی^۲ که به موجب ماده ۱۵ کنوانسیون حفاظت از میراث فرهنگی طبیعی جهان مصوب سال ۱۹۷۲، برای حمایت از میراث فرهنگی طبیعی جهان که دارای اهمیت استثنایی هستند، ایجاد شده است بودجه خود را از محل پرداخت سهمیه های اجباری و داوطلبانه کشورهای عضو و سایر وجوه پرداختی و عطایا تأمین می کند. در تعیین میزان سهمیه های اجباری، به میزان توسعه

1. UNEP environment fund
2. World heritage fund

یافتگی کشورها توجه می شود.^۱ این صندوق تحت نظر یونسکو و مطابق با مقررات مالی آن اداره می شود. بدین ترتیب با بررسی عملکرد سازمان ملل متحد در قالب این نهاد ها، کاربست عملی اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت در رویه بین المللی را می توان مشاهده نمود.

نتیجه گیری

اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت ریشه در پذیرش مفهوم میراث مشترک بشریت دارد. در واقع این اصل با شناسایی محیط زیست کره زمین به عنوان یک میراث مشترک بر مسئولیت کشورها در حفاظت از محیط زیست از یک طرف و تعهدات متفاوت آنها بر اساس شرایط و اوضاع و احوال و نیازهای خاص کشورها ی در حال توسعه از طرف دیگر تأکید می کند. این اصل به طور گسترده در اسناد حقوق بین الملل محیط زیست از جمله کنوانسیون های زیست محیطی و توافقات سازمان تجارت جهانی به کار رفته و در نتیجه به تحمیل تعهدات متفاوت قراردادی برای کشورهای توسعه یافته شده منجر شده است. تعهدات متفاوت اغلب به دو روش پیش بینی شده اند: (۱) وضع استانداردهای متفاوت برای پیش بینی تعهدات ترجیحی و اعطای زمان بیشتر به دولتهای در حال توسعه برای ایفای تعهداتشان؛ (۲) ارائه کمک های مالی و فنی در راستای انجام تعهدات زیست محیطی کشورهای در حال توسعه برای تضمین مشارکت فعال آنها در انجام این تعهدات.

بنابر این اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت به عنوان تکنیکی بسیار ظریف به همبستگی دولتها برای گردهم آیی جهت تصویب کنوانسیون های متعدد بین المللی زیست محیطی و در نتیجه تحقق حاکمیت قانون و توسعه حقوق بین الملل محیط زیست کمک شایانی کرده است. در واقع شک نباید کرد که در غیاب وجود حقوق و امتیازات ترجیحی ناشی از شناسایی مسئولیت های متفاوت برای بسیاری از دولتها در حال توسعه عضویت آنها در این اسناد بعید می نمود. علاوه بر کارکرد تکنیکی اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت در کنوانسیون های مزبور، این اصل به عنوان یک اصل راهنما و زیر بنایی نیز به کار گرفته شده است. در این جا، اصل راهنما همان انصاف است. کاربست اصل در این معنا به این واقعیت شناسایی شده باز می گردد که نه تنها دولتهای در حال توسعه مسئول بسیاری از ویرانی های کنونی محیط زیست کره زمین نیستند بلکه تواناییها و امکانات آنها برای حفاظت و اعاده محیط زیست به وضع سابق نیز به هیچ وجه با تواناییهای دولتهای توسعه یافته قابل مقایسه نمی باشد. در واقع اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت با منصفانه

1. World heritage committee seventh extraordinary session, Paris , 2004,

کردن تعهدات معاهداتی دولتهای در حال توسعه در حوزه حقوق محیط زیست، از طریق ایجاد توازن در حل مشکلات زیست محیطی جهانی به تقویت توسعه پایدار این دولتها کمک کرده است. با این همه، اصل مسئولیت مشترک هنوز در رویه قضایی داخلی و بین المللی جایگاه قابل توجهی نیافته است. این امر به نوبه خود می تواند گویای این نتیجه باشد که علی رغم نقش مهم و کلیدی اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت در توسعه و اجرای حقوق بین الملل محیط زیست، هنوز به یک قاعده عرفی بین المللی تبدیل نشده است.

منابع و مأخذ

- فارسی

- کیس، الکساندر، (ترجمه: حبیبی، محمد حسن) (۱۳۸۴)، **حقوق محیط زیست**، جلد اول. چاپ دوم. انتشارات دانشگاه تهران.

- لاتین

- About the Montreal Protocol, Non-Compliance Procedures (2000). Available at:
<http://WWW.unep.org/Ozone/issues.shtml#NonCompliance>
Procedure.
- Agenda 21(1992). United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), Rio de Janerio, Brazil 3 to 14 june 1992.
- Agreement on Trade -Related- Aspects of Intellectual Property Rights (1994). Marrakesh, on 15 avril 1994.
- Bankobeza, Gilbert (2005). "Strengthening the implementation of multilateral environmental agreement" Seventh international conference on environmental compliance and enforcement, available at:
<<http://WWW.inece.org/conference/۷/v۰۱۱/Bankobeza.pdf>>.PP
1-6
- Basel convention on the control of transboundary movements of hazardous wastes and their disposal (1982)

- Convention on biological diversity(1992)
- Convention on combat desertification in those countries experiencing serious drought or desertification particularly in Africa (1994).
- Convention on wetlands of international importance especially as waterfowl habitat(1971)
- Copenhagen declaration on social development and program of action (1995). Report of the world summit for social development, Copenhagen, 6-12 march 1995. UN doc a/conf. 166/9. 1995.
- Decision on differential and more favorable treatment, reciprocity and fuller participation of developing countries 1979, GATT, doc 1/4903/28 1979 B.I.S.D 203.
- European communities – measures- affecting asbestos and asbestos containing products(complaint by Canada) 12 march 2001, wto doc. Wt/ds 135, ab/r available: http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/ds
- Fletcher, susan r. (2006). Global environment facility: overview, available at: [http://www. Cnie.org/ NLE/CRS/reports/06 nov](http://www.Cnie.org/NLE/CRS/reports/06 nov)
- General agreement on tariffs and trade 1947
- Global plan of action for animal genetic resources , the international technical conference on animal genetic resources for food and agriculture , Interlaken, Switzerland 2007
- Habitat agenda and Istanbul declaration: second United Nations conference on human settlements, Istanbul turkey 1996 available at: <http://www. Unhabit.org>
- Harris, G. Paul (1999), " **common but differentiated responsibility: the Kyoto protocol and united state policy**" New York university. Environmental law journal, vol 7(1). Also available at:

<http://www1.law.nyu.edu/journals/envtllaw>

- Hepburn, Jarrod and Ahmad, Imran (2005). " **The principal of common but differentiated responsibilities**" CISDL available at: <http://www.CISDL1.ORG/PDF>
- Indicative scale of contributions (pilot phase 2003), governing council of the United Nations environment program, 2003. Available at: <http://www.Unep.org/gc/gc22/doc>
- International convention for the high seas fisheries of the north pacific ocean, may 1952
- International treaty on plant genetic resources for food and agriculture 2001
- International undertaking on plant genetic resources 1983
- Johannesburg declaration on sustainable development 2002
- Johannesburg plan of implementation 2002
- Kyoto protocol to the united nations framework convention on climate change 1997
- Leipzig declaration on conservation and sustainable utilization of plant genetic resources for food and agriculture (1996), international technical conference on plant genetic resources, Leipzig Germany 1996. available at: <http://www.fao.org/ag/APG/gpaen>
- Matsui, Yashiro (2002) " **some aspect of the principle of common but differentiated responsibility**", international environmental agreements: politics, law and economic, vol 2 no 12
- Montreal protocol on substances that deplete the ozone layer (1987)
- protocol on the convention of the prevention of marine pollution by dumping wastes and other matter (1996)
- Rajmani, Lavanya (2000), " **the principle of common but differentiated responsibility and the balance of commitment**

under the climate regime", review of European community and international environment law, vol 9,(2), available at:

<http://www3.interscience.wiley.com/cgi-bin/fulltext>

- Report of the united nation conference on environment and development, rio de Janeiro, june 1992vol 2, chap 3, available at:
<http://daccessdds.un.org/doc/undoc/gen>
- Rio declaration on environment and development(1992)
- Shelton,D. & Kiss,A.(2005), **judicial handbook on environmental law, united nations environment program**. Uk, p 146.
- Stockholm convention on persistent organic pollutants(2001)
- Thailand-restrictions on importation of and internal taxes on cigarettes (1990), report of WTO dispute settlement panel (ds10/r-37s/200) 1990. available at: **<http://www.worldtrade-law.net/reports>**
- The center for international sustainable development law(CISDL), The principle of common but differentiated responsibility : origins and scope: a report for the world summit on sustainable development 2002, available at: **<http://www.cisd11.org/pdf/brief>**
- Treaty on principles governing the activities of states in the exploitation and use of outer space including the moon and other celestial bodies, 1967
- UNESCO convention concerning protection of world cultural and natural heritage (1972)
- United nations convention on the law of sea(1982)
- United nations framework convention on climate change(1992)
- United states-import prohibition of certain shrimp products(2001).WTO,DOC(appellate body report), 1998, available at: **<http://www.wto.org>**

- Viguier, Laurent(2003),"**defining meaningful participation of developing countries in climate change mitigation**", nccr-wp4 working paper, 2003. presented in the ifri/rff workshop on "how to make progress post Tokyo"
- World trade organization on the application of sanitary and phytosanitary measures 1994
- World heritage committee, seventh extraordinary session paris, 2004, available at: <http://unesdoc.org/images/0013>
- World summit on sustainable development Johannesburg, south Africa(2002)
- Yu,vice(2001). Special and differentiated treatment and common but differentiated responsibility: Principles in favor of developing and ldc countries in the trade and environment negotiation, CIELIATP-FOEI trade information project., available at: <http://www.tradeobservatory.org/library.cfm?>